

СИСТЕМА СИМВОЛІЧНОГО ЗАХИСТУ ВІД УРОКІВ У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ

У статті розглядаються особливості символічного захисту від уроків (запобіжні заходи). Автор аналізує походження "поганих очей" і місце вірування в житті православних українців на основі польових етнографічних матеріалів.

Ключові слова: апотропей, оберег, уроки, "погані очі".

Одним з найпопулярніших вірувань серед православних українців є віра у негативний вплив "поганих очей" на людину та її оточення. Ця тематика здавна привертала увагу етнографів, однак одним з найбільш повних досліджень кінця ХІХ – початку ХХ століття є праця Миколи Сумцова "Личные обереги от сглаза", у якій вчений називає віру в зурочення загальновідомою і говорить про розповсюдження цього вірування у багатьох народів світу¹. М.Сумцов також звертає значну увагу на захисті від уроків – оберегах, поділяючи їх на різні типи та вивчаючи їх застосування. Цю працю можна назвати зразком комплексного підходу до окресленої теми.

Крім Миколи Сумцова, вивченням різноманітних апотропей, також від уроків, у міжвоєнний період займався видатний польський етнолог Казимир Мошинський, який у фундаментальній праці "Народна культура слов'ян" визначав апотропейні ситуації, в яких застосовується захист від уроків, чинники впливу та категорії найбільш вразливих груп (малі нехрещені діти, молоді дівчата, вагітні жінки тощо)². На думку К.Мошинського, корені вірування в негативний вплив очей потрібно шукати у кочових народів, які, як вважає етнограф, і поширили його з часом, на тих територіях, куди сягали їхні впливи³. Крім польського і російського матеріалу у своїй праці польський дослідник спирався на матеріали, зібрані під час експедицій на Поліссі та Волині. Зазначимо, що саме К.Мошинський використовує поняття "апотропей" ще на початку ХХ століття у значенні оберегу. Подібний підхід до вивчення оберегів та апотропейних ситуацій у слов'ян вже на початку ХХІ століття застосувала російський етнолог Олена Левкієвська⁴, на праці якої детальніше зупинимося згодом.

Звісно ми не можемо оминути увагою дослідників народної медицини, які розглядали походження і лікування уроків. Зокрема, це українські етологи Зоряна Болтарович⁵ та Ірина Ігнатенко (Колодюк)⁶. Так, З.Болтарович звертає увагу на народні методи профілактики захворювань, серед яких знаходимо і обереги від уроків⁷. І.Ігнатенко пише про походження "поганих очей" та їх носіїв і ґрунтовно досліджує методи лікування хвороби українцями Центрального Полісся⁸. Серед польських етнологів цією проблематикою займалися етологи Інґа Ягушь⁹ та Збігнєв Лібера¹⁰.

На відміну від дослідників народної медицини, нас у дослідженні уроків цікавить аспект попереджувальних заходів, спрямованих на запобігання уроків та їх негативних наслідків, так як останні не завжди шкодять людині у вигляді хвороби. Наслідками уроків можуть бути негаразди в господарстві та сім'ї, неврожай, невдачі в роботі, також псування знарядь праці або різноманітних приладів і техніки¹¹. Щодо визначення запобіжних заходів, то ними є різноманітні обереги та апотропейні дії індивідів, направлені на захист від уроків, вивченню яких буде присвячене дане дослідження. Щодо актуальності теми, то зауважимо, що окрім російського етologa Олени Левкієвської, яка дослідила структуру і семантику слов'янських апотропей¹², інших ґрунтовних досліджень у цій царині на сьогодні немає. Крім того, О.Левкієвська дослідження своє присвятила традиційному періоду, хоч і з використанням сучасних етнографічних матеріалів, зібраних під час експедицій на Поліссі та в українських Карпатах. Однак українські апотропей розглядаються нею в загальнослов'янському контексті. Нас, насамперед, цікавить символічний захист від уроків православних українців Полісся та Слобожанщини у загальноукраїнському контексті.

Розпочнемо з аналізу причин набуття людиною так званих "поганих очей". До однієї з найпоширеніших відносимо їх набування через відлучення дитини від грудей два рази¹³, що підтверджується численними свідченнями респондентів. До прикладу: *"От, а еслі одлучіла дитину, а через день, через два, ой так плаче, вона ще дала цицьку. О, то та дитина, кажуть, буде сильно вредна на вроки, та дитина буде, хай шось побачить, то її шкодить"*¹⁴. Для запобігання отримання цієї поганої особливості груди матері мазали полином¹⁵ для того, щоб дитина не хотіла брати груди знову. "Поганою на очі" також стає дитина, яку матір годувала через руку: *"...Кормить людіна, дитя кормить і так може подать кружку, отак ложку (через руку – прим. А. Н.), ето вже та людина може быть врочлива, якою вже будете оце робить"*¹⁶. Крім того, з "поганими очима", за народними уявленнями, можуть народитися, але до такої людини ставилися з розумінням¹⁷. На Камінь-Каширщині (села Великий Обзир, Волиця, Оленине, Хотешів) вірять, що зурочити також може людина, яка народилася з поганою кров'ю: *"Якщо в людини тяжка кров, погана кров, то та людина якщо навіть вона і може і не думати зла зробити, но якщо вона особливо ще подивиться в очі – все, тому з ким вона спілкувалась буде погано"*¹⁸. Таке ж вірування, про те що "кров у людини така"¹⁹ фіксуємо на Рівненщині: *"Ну очі погані, кров така...Ото така кров нічога. От як знародицца чоловік...уже вона гляне і крусюк упаде в тебе, і поросюк упаде, і тебе врочить"*²⁰. Ще одна можливість набутти властивість "зурочення" – це гріх вагітної жінки²¹, за який її дитина буде мати "погані очі". Цікаву та унікальну інформацію вдалося записати про силу уроків, спричинених чоловічим поглядом: *"Я заслабла, так заслабла, шо я елі одкачаласа. От тобі еті ті вурочення не дурниця, а ще мужчинська, то ще вельми вже, занато вельми воно хуще. Як то повурочить жінка, то ще не таке, а вже як мужчина, то вже не вельми"*²².

Звертаючись до архівних матеріалів кінця ХІХ століття, зазначаємо, що один зі священників у церковно-приходському літописі Св. Стефанівської церкви с. Сасанівка Заславського повіту (зараз Полонський район Хмельницької обл.) трактує зурочення як наслідок заздрощів добробуту та особистим якостям іншої особи і вказує на звернення прихожан до знахарів і ворожок, які "змовляють уроки"²³.

Слід також коротко зупинитися на трансформації вірування про походження "поганих очей" під впливом ЗМІ та популярної літератури, після чого поруч з традиційними віруваннями починають функціонувати нові: *"Людина є такі очі, чи така енергетика чи біополе якесь у людини. Вона і не хоче, як то кажуть, а оно подивиться і подумає тільки, подумає і вже воно може погано бути"*²⁴.

Щодо "поганих очей", варто зауважити, що на Харківщині вірять, що інколи людина сама може не знати про те, що вона "з чорними глазами"²⁵: *"От на нашій вулиці живе Йоювна, стара бабка... І от всі знають, шо еслі її йдеш на роботу й зустрів, то в тебе шось случіться. От тьоті Маші Юрка, каже: "Йоювна, не дай Бог, Ви вийдете, поки я не пішов на роботу, поки я не проїхав, голову зверну. Постоянно, тільки Йоювна зустрілась, то колесо спустилось, то десь закрито. Це постоянно, це вже всі знають. Значіть один раз тут спішим опаздуєм, біжим на роботу...Тільки оділа нові туфлі, перший раз оділа, виносе з двору Йоювну...Ми посміялися, ми проходим пятадцять метрів у мене каблук тільки хрусь і всьо на пополам..."*²⁶. У цьому випадку про "чорні глаза" індивіда і їх шкоду через принесення невдачі відомо усім сусідам, але якихось запобіжних заходів вони не застосовують, лише попереджають винуватицю про можливі наслідки й остерігаються її.

Для запобігання ж негативної дії своїх очей, "урочлива" людина спершу дивиться на свої нігті: *"Подивися на нігті, а тоді йди дивися..."*²⁷ (на дитину або худобу – А.Н.), повертаючи можливу шкоду на себе, попереджує вірогідне ураження іншого. Крім того, активно використовується плювання, що є однією з найпоширеніших магічних, охоронних та лікувальних дій: *"Треба подивиться, тьфу-тьфу поплювати і тоді йти...Три рази казали"*²⁸. Цей приклад підтверджує збереження уявлень про лікувальні властивості слини як і її природного аналога – води²⁹. На думку М.Сумцова, первинне значення спльовування лікувальне чи антидемонічне, що в дані часи трактувалося як аналогічне. У давнину мати вважала злизування і спльовування необхідним, спостерігаючи за тваринними самками, які лизали своїх дитинчат. Лизання дитини замінювало обмивання і далі переросло у захисну дію від уроків³⁰.

Хоча зурочення остерігаються представники різних вікових категорій, особливо вразливими є діти, які потребують сильнішого захисту. Ще на зламі ХІХ – ХХ століть на Львівщині для

того, щоб дитина не захворіла, після виходу з будинку сторонньої особи, мати спльовувала в бік і говорила: "Пек, пек, пек поганим очом!"³¹. У гуцулів після першого купання повитуха готувала для новонародженого "щкалиточку" – амулет у вигляді мішечка, в який вона клала часник, шматок глини з печі, вуглину і глину, взяту з-під сліду собаки. Вкладаючи до мішечку часник, повитуха промовляла, звертаючись до дитини: "Аби ти була така люта, як часнок"; вкладаючи глину від печі: "Аби тебе та нічого не ловило сі, як не ловить ся печі, аби тебе ніхто так не урік, як не можна печі уречі"; кладучи вуглину – "Шоби погані очі на тебе подивляться, так перегоріли, як угля перегоряє", а кидаючи до мішечку землю з-під сліду собаки, підсумовувала: "Шоби так ніхто на тебе не задивився, як не може задивити ся на сліди песчі". Після чого повитуха прив'язувала мішечок на праву руку дитині³². Захист новонародженої нехрещеної дитини здійснювали і від нечистої сили, тому що за віруваннями дитина приходить з потойбічного світу. Для цього у вузлик клали шматок глини від печі, шматок хліба з салом чи сіль і свічку кидали у цей вузлик зі словами: "На тобі, чорте, плату"³³.

Різні засоби захисту від уроку використовувалися в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Так, на Харківщині дівчата іноді вмивалися поміями, щоб їх не зурочили³⁴. Одна з дій, що зберігає семантику відвертання небезпеки – плювати, коли кричить ворона, в тому випадку, коли бояться зурочення, прокляття або ж хочуть відвернути від себе нещастя³⁵. У сучасних польових дослідженнях не зустрічаємо таких методів захисту від уроків. Однак, сьогодні фіксуємо на Поліссі використання потовиділення у боротьбі з уроками: *"Як була в церкві, у мене дівчині стало погано, то кажуть: бери так з-під руки тим потом повитирайся три рази і воно, каже, пройде. О, і тако вона робила, Наташа тоді в церкві. Випускний був, погано стало, так три рази зробила і полегло"*³⁶. Або сечі: *"З-під лівої руки три рази тако мочі своєї візьми і чим мати родила, тим вроки одходила", шоб ти знала як сказати*³⁷ у боротьбі з уроками. Використання сечі також фіксуємо і на Поділлі³⁸.

Повертаючись до найбільш вразливої категорії, а саме новонароджених дітей, зазначаємо, що поширеним є вірування про те, що хвала є одним з найдієвіших методів зурочення дитини³⁹. Найкращим захистом для новонародженого вважається хрещення. Однак навіть перед обрядодією дитина потребує захисту, тому на Поліссі використовують освячені предмети і зілля: *"Свяцьонеї зіллячко тамка, проскурочку носили. Он дитинка як маленька кладем проскурочку і шпільку, й голку, і свяцьоне шо, і ножика...Кладемо як такеє єсть, можна на Паску святити, класти, шоб дитинкі не те во...не нападало...Ой, є всякі, є і чебрець, і барвінок, і тоя...Святять зілля на Трійцу"*⁴⁰. Зауважимо, що на наведеному вище прикладі чітко простежується поєднання так званого народного і церковного типів захисту. Вважаємо, що застосування подвійного захисту немовлят від уроків і нечистої сили ще раз підтверджує значущість вірування у повсякденному житті українців.

На сучасному етапі часто зустрічаємо одягання англійської шпильки, яка захищає від "злих очей": *"В дитинстві носила булавочку, на ній ще глазік був"*⁴¹, *"защипають, тако були баби, тако шпилічку защипають...Мені батько казав, як в мене Катя вродилася, дочка моя, то ти свяцьоне шо носи, або голку затиши, або шпільку затиши..."*⁴². При цьому відбувається "замикання" індивіда шпилькою. Утворення замкненого простору пов'язане з вірою у захисну магичну силу кола. Загалом же коло належить до фігур, що слугують простійному започаткуванню світу і спирається на найпростіший екзистенційний досвід. Тому застібання, тобто відмежовування від решти світу, є один з основних охоронних символів⁴³. Такі ж обереги застосовують для свого захисту і дорослі люди⁴⁴. На Київщині, окрім застіпання на одязі шпильки⁴⁵, застосовували також застіпання голки з ниткою, за відсутності першої: *"Вона мені дала голку і з сировою ниткою. Це сирова нитка...своя спрядена нитка, з куделі спрядена нитка, з льону. От вона мені дала ту нитку із голочкою...І вона каже: куда несеш, шоб воно в тебе було, чи в пододіяльнику, чи де-нібудь. І в тебе дитя ніколи не буде бояться нікакіх глаз"*⁴⁶. Використання голки також фіксуємо і на Рівненщині⁴⁷.

Крім того, існують особливі методи застібання шпильки під одягом або на одязі в положенні гострим кінцем донизу на Київщині: *"Для взрослых, якщо ви булавочку носите, то треба, шоб вона була отак заткнута...донизу...і обізательно, шоб захована була"*⁴⁸, *"шпилічку чіпляють отак...на ніз...Хай відно, хто знає, шо нашо і до чою. В мене є в каждом в самом є"*⁴⁹, *"ну чіпляли низом? гостряком униз...Треба було так заховати гострячком вниз, шоб*

ніхто не бачив"⁵⁰, на Житомирщині: "...Гострим кінчиком донизу як вчила мене моя мама...щоб все зло йшло до низу, до землі"⁵¹, на Волині: "І шпильку, булавку, головою вниз вішати"⁵². На Харківщині шпильку одягають застіркою доверху: "З тильної сторони, можна й так прямо при тот, а цим кінчиком завжди вверху, щоб дитина уроки не принімала на себе"⁵³. На Рівненщині зустрічаємо два різні підходи: "Треба булавку носити, головою вниз зацеплена на одязі, на спідниці там чи на кофтині...щоб головою вниз була"⁵⁴, "вгору, щоб вгору була зашпиляна шпилька...я знаю як воно з давніх віків було"⁵⁵. З огляду на це констатуємо, що описаний символічний захист від уроків в українській повсякденності займає першість серед апотропіїв і має на меті усунення небезпеки від індивіда. Як було зазначено вище, особливо захист посилюється у переломні моменти життя, наприклад, такі як випускний вечір, весілля: "Когда замуж виходила, мне ті шо десять булавок понацепляли к серцу"⁵⁶ та ін. Наприкінці XIX століття на Поділлі зурочення на весіллі можна було уникнути за допомогою онуч, які знімали і виворотною стороною протирали руки нареченій⁵⁷.

Слід зупинитися також на захисті від уроків побутових речей, знярядь праці та професійного обладнання. Так, один з респондентів, який працює фотографом, захищає від уроків свою фотокамеру: "Булавку, от чесно скажу, булавка в мене є, але на мойому робочому інструменті – на фотоапараті, на сумці з фотоапаратом"⁵⁸.

Повертаючись до захисту особи зазначимо, що цікаву інформацію вдалося записати від мешканця Вінниччини: "Шпильки носять тільки літом. Потому шо зимою, мені здається, шо все ж таки я прикритий від всякого зурочення якоюсь одязою, а літом я хиджу там, наприклад, в шортах і в футболці і через те, тоді я ношу булавки і шпильки в той період часу"⁵⁹. З цього прикладу видно, що одяг також наділяють захисною функцією. Наведений приклад підтверджує і твердження української дослідниці Марії Маєрчик про те, що одяг у традиційній культурі виконує роль значною мірою не засобу прикриття та обігріву тіла, а радше культурного аналогу тіла, символічного тіла⁶⁰. З огляду на це, робимо висновок, що одяг вбирає у себе заподіяну шкоду і водночас захищає людину від уроків.

Символічний захист дорослої особи від недоброзичливців є не менш важливим і має семантику захисту від небезпеки за допомогою встановлення бар'єру на рівні підсвідомості або відбивання небезпеки, спрямовування її до землі: "Мисленно постав перед собой зеркало, шо ти не досяжна для неї"⁶¹, "крути дулі, кажуть як дулі скрутиш, то всьо – енергітичне поле, воно тебе не достане"⁶², "биваєт там дулю скручу одну ілі там плюю, ілі посилаю"⁶³, "в кишені дулю йому наставив да і все, щоб не врік ну тай таке"⁶⁴, "булавку, або дулю в кармані"⁶⁵, "щоб не врікли, то тоже дулю оце, якщо сідаєш за стіл, ну от ми з чоловіком співаємо і всі: ой, ой, ой, то тоже дулю держиш отак. Сидиш співаєш і дулю держеш і вродє нічього тоді, проходить"⁶⁶, "плюну я на землю: як слина на землі пропадає, так все зле-лихе в воді потопає..."⁶⁷. У магічному захисті використовується властивість дзеркала скеровувати уроки тому, хто їх надсилав. Тобто відвернення поганого має на меті принести людині спокій і успіх⁶⁸. Скручування дулі слугує як протидія на можливу шкідливу дію, тоді як плювання символізує відгін шкоди.

Інше значення мають апотропії, що об'єднані загальною ідеєю створення сакрального кордону, який би забезпечував відсутність контакту між носієм небезпеки і об'єктом, який охороняється. Кордон найчастіше будується людиною або її сакральним покровителем (янголом-охоронцем, Богом – А.Н.) штучно, у формі кола⁶⁹: "Перед каждым виходом на сцену, єсть такое понятіє як ставить себе в стакан. Ну це чисто енергетично ти сама собі внушаєш. Ти дєлаєш как би заціту і стакан, как би, стекло зеркало, как би відбиває от тебе погану енергєтіку. І ти как би мисленно вводиш себе, шо ти как би в стеклянной колбі"⁷⁰. Щодо захисної функції дзеркала, то вона також пов'язана зі сприйняттям цього предмету як своєрідного вікна у потойбічний світ⁷¹, яке вбирає в себе можливу небезпеку.

Крім того, на Поліссі використовують для захисту від уроків освячені воскові свічки⁷² та інші матеріальні предмети: "Святу свічки крошки, і солі святої, і паски чуть-чуть носи в ліфчику, ти вельми...врічлевая, приймаєш эти близько до душі...І солі, от як на Паску соль святять, і солі чуть-чуть, і паски чи хлібинки, чі проскурочки крошки, і замотай чі приший у ліфчик, щоб постоянно носила – это отворотнее"⁷³.

Продовжуючи розгляд оберегів від уроків, зупинимось на примовках і молитвах, що мають на меті уберегти людину від "поганих очей" і вербально відвернути можливу шкоду: "Добре

мені, а погане тобі"⁷⁴ (уточнення: повторювати тричі). На Київщині також було записано православну примовку, що промовляється з тією ж метою, що і попередня: *"Нада з дому виходить з своєї хати, стань, перехрестись да скажи: "Ограді, Господи, мене сілою твого животворящего креста і сохрани мене од всякого греха і супостата. Да і виходь тоді з хати"*⁷⁵.

Поширеним оберегом від уроків також є червона нитка: *"Така красна ця... пов'язочка на руці, на зап'ясті ниточка якась там – це від зглазу. У, то вже попробуй зглазити!"*⁷⁶. На думку М.Сумцова, корені червоних пов'язок криються в якихось недостатньо обґрунтованих психофізіологічних особливостях давніх рас, що переходили з покоління в покоління спочатку спадково, а потім традиційно, за звичкою і стійкою обрядовістю⁷⁷. Стрічка або нитка червоного кольору використовується для привертання уваги потенційно небезпечної особи до цього червоного предмету, який і зупиняє можливу небезпеку. К.Мошинський стверджує, що з такою ж метою молоді дівчата використовували аксесуари яскравих кольорів, наприклад, сережки, намисто, пір'їни та квіти⁷⁸.

Повертаючись до червоної стрічки, зауважимо, що в наші дні на Поліссі вона використовується також для захисту худоби, а передусім коней від уроків і скеровування небезпеки на стрічку: *"А коникові ленту красну вішають, щоб не те..."*⁷⁹, *"червону ленточку тоже зав'язують, то тоже вона од уроку"*⁸⁰, *"чіпляють, бо то каже, що має наврочити, дивиться на коня, то на ленточку подивиться раніше, то вроки...І не буде нічого йому"*⁸¹, *"більша половина села вже з лентами, мона просто червону, можна свяцьону хто як"*⁸².

Для того, щоб "врочлива" людина не шкодила худобі та всьому господарству, перед вигоном на пасовисько корову переводять через залізний предмет, наприклад, серп, ніж або сокиру і промовляють: *"Іді коровка на зелену траву, на ранню росу, трави наїдайся, роси напивайся, а додому з Божою користю вертайся. Не будь ти врочлива, будь ти молодчїва, ти рожками обколїсь, ножками обтупїсь і хвостїком обметїсь, а додому з Божою користю вернїсь"*⁸³. Використання предметів з залїза для символїчного захисту худоби від уроків також фіксуємо на Слобожанщинї, де роблять наступне: *"На порозї, перед входом у сарай, закопують баночку із ржавими звїздками там железяками, отаким і вона (корова – А.Н.) проходить через це і воно вродї знімає цю нечїсть. І щоб у сараї з калинового, рябїнового хрест, самодїльний, просто отак веточками зробити, гвоздїчком і на тому, при входї в сарай і на задвїрку, щоб прибитий був, щоб корова себе вела нормально і щоб нїхто не приставав до неї"*⁸⁴. На свято Юрїя, який вважається покровителем худоби, на Рївненщинї *"хвости отрїзують худобї...Ну хвости так трошки на концї поотрїзуваеш, да на дверях затикаеш, щоб здорова худоба була, ну таке кажуть старїє люди"*⁸⁵.

Вважаємо за потрібне звернути увагу на унікальний, на нашу думку, елемент символїчного захисту худоби від уроків на Слобожанщинї, що побутує і в наші дні: *"У корови вирїзають отак мїжду вухами отак навхрест трохи шерстї і з м'якиша хлїб їскатують у шарїки, два шарїки і оцю шерсть за той і одне потом шерсть "Отче наш" прочїтають, там шось якесь їще ето і викидають на перехрестя дороги один шарїк, а другий подальше від дому на другий день, ним заткнуть оце де закривається замок там чї дверї десь, защїпка отака, ним оцим другим шарїком заткруть на нїч, а утром його тоді візьмуть і подальше від дому викинуть, щоб не врїкливе було, щоб нїхто не наврїк і молоко не убивало"*⁸⁶.

Для того, щоб не "поврочити" худобу, особи, якї знали про можливі наслїдки свого погляду намагалися не заходити у хлїв і не дивитися на неї: *"Вони собї вдома де є хозяйство, свиня поросицця чї корова телицця, то вони бояцця навїдь до себе в хлїв зайти в той час, бо вони знають, шо вони не хочуть того зробити, а воно саме зробїцца"*⁸⁷.

Для повного дослїдження даної теми коротко зупинимося на зніманих уроках, яке відбувається як за допомогою народних лїкарїв, так і пересїчною людиною. Отже, для знімання уроків як на Слобожанщинї, так і на Полїссї використовують освячену воду та їнші допомїжні засоби, наприклад, сїрники, вуглинки і т.д.: *"У нас на работе одна была, всё в тарелку наливает и ложки собирает и моет, а она потом этой водой умывается – сглазили. И подолом вытерать...Ставили миску с водой и кароче и берут 9 спичек...спичку зажгли и через руку так: девять, восем – если там потонет какая из них...Погорит немножно, как бы успеет прогореть – значит сглазили тебя. Ты этой вадой умываешся и этим же подолом*

вытераешся"⁸⁸, "водичкою свяченою побрискав...прошпуйте його, налейте в рот водички і навхрест на лице і тількию так стороною подолом своїм витрїть його...своею підтичкою, як кажуть, його витерла навхрест"⁸⁹, "молитвами, свячюною водою обмивали, обмівали, воду брали з трьох колодязів да лили свячюної води добавляли. Да вмівався хворий, вмівався хворий, да несли на бігучу воду виливали або на перехресну дорогу. На перехресну дорогу виливали...На перехресній дорогі ходять і хорошиї люди і не хорошиї люди. То як нехороше прийшло, то щоб за нехорошими людьми і пошло"⁹⁰.

Отже, у пропонованому дослідженні ми простежили регіональні особливості символічного захисту від уроків на сучасних теренах Волині, Полісся, Поділля і Слобожанщини. Основою дослідження стали польові етнографічні матеріали, зібрані авторкою під час комплексних історико-етнографічних експедицій Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф і індивідуальних експедицій авторки. Крім того, у статті проаналізовано наукові розвідки XIX-XX ст. Таким чином, зроблено спробу стислого комплексного дослідження запобіжних (превентивних) заходів, спрямованих на захист від уроків і їх наслідків, що охоплює часові рамки кінця XIX – початку XXI століття. Це підтверджує, що віра в негативний вплив "поганих очей" глибоко вкоренилася у свідомості українців, а запобіжні заходи від уроків становлять цілий комплекс символічних заходів як матеріальних, так і вербальних, які застосовують українці у своєму повсякденному житті. Також вдалося простежити трансформацію вірування під впливом розвитку науки та техніки, засобів масової інформації тощо.

¹ Сумцов Н.Ф. Личные обереги от сглаза. – Харьков, 1896. – С. 3.

² Moszyński Kazimierz. Kultura ludowa słowian. Tom II: Kultura duchowa, część 1, wydanie drugie, Książka i Wiedza, Warszawa, 1967. – S. 583; Moszyński Kazimierz. Kultura ludowa słowian. Tom II: Kultura duchowa, część 2, wydanie drugie, Książka i Wiedza, Warszawa, 1968. – SS. 188, 195.

³ Moszyński Kazimierz. Kultura ludowa słowian. Tom II: Kultura duchowa, część 1, wydanie drugie, Książka i Wiedza, Warszawa, 1967. – S. 583.

⁴ Левкиевская Е.Е. Славянский оберег. Семантика и структура. – М., 2002. – 336 с.

⁵ Болтарович З.Є. Народна медицина українців. – К., 1990. – 230 с.

⁶ Колодюк. І. Народна медицина у традиційній культурі українців Центрального Полісся (остання чверть XX – початок XXI ст.) – К., РІК? – 152 с.; Ігнатенко І.В. Народна медицина українців Середнього Полісся: традиції та сучасність (на польових етнографічних матеріалах). – Кам'янець-Подільський, 2013. – 334 с.

⁷ Болтарович З.Є. Народна медицина українців. – К., 1990. – С. 55 – 64.

⁸ Колодюк. І. Вказ. праця. – С. 67 – 72.

⁹ Jaguś Inga. Lecznictwo ludowe w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku. Kielce: Kieleckie Towarzystwo Naukowe, 2002. – 146 s.

¹⁰ Libera Zbigniew. Medycyna ludowa: chłopski rozsądek czy gminna fantazja? Wrocław: Wydawn. Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995. – 295 s.

¹¹ Славянские древности: этнолингвистический словарь. В 5 т. Том 4. Под общей ред. Н.И.Толстого. М., 2009. – С. 597.

¹² Левкиевская Е.Е. Вказ. праця. – С. 336 с.

¹³ Колосова В.Б. Символика народной ботаники восточных славян (на общеславянском фоне). Этнолингвистический аспект. – М., 2003. – С. 109.

¹⁴ Архів Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (далі – Архів ДНЦЗКСТК). – Спр. А.Ніколаєва – 04. – Арк. 15. – Записано автором від Уєвич В.П. у с. Видричі Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.

¹⁵ Маковій Г.П. Затоптаний цвіт: Народознавчі оповідки. – К., 1993. – С. 16.

¹⁶ Архів ДНЦЗКСТК. – Спр. А.Ніколаєва – 02. – Арк. 25. – Записано автором у с. Лобачів Володарського р-ну Київської області від Шкурат Н.Г., переселенки з с. Черевач Чорнобильського р-ну Київської обл.

¹⁷ Колодюк. І. Вказ. праця – С. 67.

¹⁸ Архів ДНЦЗКСТК. – Спр. А.Ніколаєва – 03. – Арк. 14 – 15. Записано автором від Савонік З.П. у с. Волиця Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.

¹⁹ Там само. – Спр. А.Ніколаєва – 12. – Арк. 21. Записано автором від Мовчун В.В. у с. Неньковичі

Зарічненського р-ну Рівненської обл.

²⁰ Там само. – Спр. А.Ніколаєва – 12. – Арк. 30. Записано автором від Сидонець А.Ф. у с. Неньковичі Зарічненського р-ну Рівненської обл.

²¹ Колодюк. І. Вказ. праця – С. 67.

²² Архів ДНЦЗКСТК. – Спр. А.Ніколаєва – 09. – Арк. 24. Записано автором від Хвилько А.М. у с. Борове Зарічненського р-ну Рівненської обл.

²³ Центральний державний історичний архів України. – Ф. 2205. – Волинське церковно-археологічне товариство. – Оп. 1. – Од. зб. 66. – Арк. 53.

²⁴ Архів ДНЦЗКСТК. – Спр. А.Ніколаєва – 03. – Арк. 09. Записано автором від Кулікович Т.П. у с. Сенчиці Зарічненського р-ну Рівненської обл.

²⁵ Записано автором від Рекути Н.І. 12.05.2012 р. у с. Шарівка Валківського р-ну Харківської обл.

²⁶ Записано автором від Приліпко Л.Г. 26.01.2007р. у м. Валки Харківської обл.

²⁷ Архів ДНЦЗКСТК. – Спр. А.Ніколаєва – 03. – Арк. 14. Записано автором від Савонік З.П. у с. Волиця Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.

²⁸ Там само. – Спр. А.Ніколаєва – 04. – Арк. 63. Записано автором від Остапчук Г.В. у с. Бузаки Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.

²⁹ Колодюк. І. Вказ. праця – С. 67.

³⁰ Сумцов Н.Ф. Вказ. праця. – С. 3.

³¹ Франко І. Людові вірування на Підгір'ю, в с. Ходовичах Стрийського пов. // ЕЗ. – 1898. Т.V. – С. 187.

³² Шухевич В. Гуцульщина. – Львів, 1900 – 1908. – Ч. 3. – С. 3.

³³ Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография. – М., 1991. – С. 154.

³⁴ Грінченко Б.Д. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. – Чернигов, 1899. – Вып. 2. Замовляння. – К., 1993. – С. 31.

³⁵ Сумцов Н.Ф. Культурные переживания. – К., 1890. – С. 65.

³⁶ Архів ДНЦЗКСТК. – Спр. А.Ніколаєва – 03. – Арк. 22. Записано автором від Дроздик Н.Ф. у с. Волиця Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.

³⁷ Там само. – Спр. А.Ніколаєва – 09. – Арк. 3. Записано автором від Мостики П.М. у с. Сошично Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.

³⁸ Записано автором від Мельничук Г.І. 21.05.2011 р. у с. Човновиця Оратівський р-ну Вінницької обл.

³⁹ Записано автором від мешканки м. Харків 28.10.2006 р. у потязі Харків-Київ.

⁴⁰ Архів ДНЦЗКСТК. – Спр. А.Ніколаєва – 07. – Арк. 5. Записано автором від Ліщук Є.С. у с. Оленине Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.

⁴¹ Записано автором від Іванської О.С. 09.03.2008 р. у м. Валки Харківської обл.

⁴² Архів ДНЦЗКСТК. – Спр. А.Ніколаєва – 09. – Арк. 32 –33. Записано автором від Лошик К.Г. у с. Сошично Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.

⁴³ Kowalski Piotr. Kultura magiczna. Omen, przesąd, znaczenie. Wydawnictwo naukowe PWN. Warszawa, 2007. – S. 231.

⁴⁴ Записано автором від мешканки м. Харків 28.10.2006 р. у потязі Харків-Київ.

⁴⁵ Архів ДНЦЗКСТК. – Спр. А.Ніколаєва – 03. – Арк. 14. – Записано автором у с. Лобачів Володарського р-ну Київської обл. від Іскри М.М., переселенки з с. Черевач Чорнобильського р-ну Київської обл.

⁴⁶ Там само. – Спр. А.Ніколаєва – 02. – Арк. 26. – Записано автором у с. Лобачів Володарського р-ну Київської обл. від Шкурат Н.Г., переселенки з с. Черевач Чорнобильського р-ну Київської обл.

⁴⁷ Там само. – Спр. А.Ніколаєва – 12. – Арк. 20 –21. Записано автором від Никитюк О.В. у с. Неньковичі Зарічненського р-ну Рівненської обл.

⁴⁸ Там само. – Спр. А.Ніколаєва – 02. – Арк. 26. – Записано автором у с. Лобачів Володарського р-ну Київської обл. від Шкурат Н.Г., переселенки з с. Черевач Чорнобильського р-ну Київської обл.

⁴⁹ Там само. – Спр. А.Ніколаєва – 02. – Арк. 41. – Записано автором у с. Лобачів Володарського р-ну Київської обл. від Семеник В.С., переселенки з с. Черевач Чорнобильського р-ну Київської обл.

⁵⁰ Там само. – Спр. А.Ніколаєва – 03. – Арк. 49. – Записано автором у с. Зрайки Володарського р-ну Київської обл. від Якименко Г.М., переселенки з с. Черевач Чорнобильського р-ну Київської обл.

⁵¹ Ніколаєва А. Вірування у повсякденному житті українців (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). – Харків, 2009. – С. 93.

⁵² Архів ДНЦЗКСТК. – Спр. А.Ніколаєва – 04. – Арк. 62. Записано автором від Остапчук Г.В. у с. Бузаки

Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.

- ⁵³ Записано автором від Рекути Н.І. 12.05.2012 р. у с. Шарівка Валківського р-ну Харківської обл.
- ⁵⁴ Архів ДНЦЗКСТК. – Спр. А.Ніколаєва – 03. – Арк. 09. Записано автором від Кулікович Т.П. у с. Сенчиці Зарічненського р-ну Рівненської обл.
- ⁵⁵ Записано автором від Рупич Є.Г. у вересні 2010 р. у с. Березове Рокитнівського р-ну Рівненської обл.
- ⁵⁶ Записано автором від мешканки м. Харків 28.10.2006 р. у потязі Харків-Київ.
- ⁵⁷ ЦДІАК України. – Ф. 2205. – Волинське церковно-археологічне товариство, оп. 1. – Од. зб. 407. – Арк. 27.
- ⁵⁸ Записано автором від Дарагана С.М. 26.10.2006 р. у м. Валки Харківської обл.
- ⁵⁹ Записано автором від Вакуленка В. (нар. с. Красносілка, Бернадського р-ну, Вінницької обл.) 04.11.2006 р. у м. Київ.
- ⁶⁰ Маєрчик М. Тіло в текстах культур: 36. матеріалів наук. конф. / НАН України; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського; Український етнологічний центр / Ганна Скрипник (голов. ред.), Олена Боряк (упоряд.), Марія Маєрчик (упоряд.). – К., 2003. – 222 с.
- ⁶¹ Записано автором від Приліпко Л.Г. 26.01.2007 р. у м. Валки Харківської обл.
- ⁶² Там само.
- ⁶³ Записано автором від Колесніка О.В. 22.08.2007 р. у м. Валки Харківської обл.
- ⁶⁴ Архів ДНЦЗКСТК. – Спр. А.Ніколаєва – 06. – Арк. 29. Записано автором від Філозоф М.Г. в с. Величме Ратніського р-ну Волинської обл.
- ⁶⁵ Записано автором від Білицької І.В. 28.01.2007 р. у м. Валки Харківської обл.
- ⁶⁶ Записано автором від Рекути Н.І. 12.05.2012 р. у с. Шарівка Валківського р-ну Харківської обл.
- ⁶⁷ Замовляння. – К., 1993. – С. 100, 113.
- ⁶⁸ Kowalski Piotr. Kultura magiczna. Omen, przesąd, znaczenie. Wydawnictwo naukowe PWN. Warszawa, 2007. – S. 290.
- ⁶⁹ Левкиевская Е.Е. Вказ. праця. – С. 27 – 28.
- ⁷⁰ Записано автором від Ханіної В.В. 29.01.2007р. у м. Валки Харківської обл.
- ⁷¹ Шавкунов Э. Зеркала в магики-религиозных обрядах в древности и средневековье. – Владивосток, 1990. – С. 3.
- ⁷² Див дет. про апотропеїчні функції воскової свічки: Ніколаєва Анна. Воскова свічка як елемент символічного захисту українців (кінець XIX – поч. XXI ст.) // Етнічна історія народів Європи. Вип. 38. – К., 2013. – С. 49 – 56.
- ⁷³ Архів ДНЦЗКСТК. – Спр. А.Ніколаєва – 03. – Арк. 38. Записано автором від Биковецької А.К. у с. Омит Зарічненського р-ну Рівненської обл.
- ⁷⁴ Там само. – Спр. А.Ніколаєва – 03. – Арк. 35. – Записано автором у с. Зрайки Володарського р-ну Київської обл. від Гриненко Є.А, переселенки з с. Ямпіль Чорнобильського р-ну Київської обл.
- ⁷⁵ Там само.
- ⁷⁶ Записано автором від Кузьменка М. (нар. смт. Гребінки Васильківського р-ну Київської обл.) у м. Київ.
- ⁷⁷ Сумцов Н.Ф. Личные обереги от сглаза. Репринтное издание. – МІСЦЕ? 1991. – С. 13.
- ⁷⁸ Moszyński Kazimierz. Kultura ludowa słowian. Tom II: Kultura duchowa, część 2, wydanie drugie, Książka i Wiedza, Warszawa, 1968. – SS. 188, 195.
- ⁷⁹ Архів ДНЦЗКСТК. – Спр. А.Ніколаєва – 12. – Арк. 22. Записано автором від Климарчук Є.М. у с. Видерта Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.
- ⁸⁰ Там само. – Спр. А.Ніколаєва – 14. – Арк. 21. Записано автором від Луцик Є.С. у с. Осівці Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.
- ⁸¹ Там само. – Спр. А.Ніколаєва – 04. – Арк. 62. Записано автором від Остапчук Г.В. у с. Бузаки Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.
- ⁸² Там само. – Спр. А.Ніколаєва – 03. – Арк. 26. Записано автором від Пилипчук С.В. у с. Волиця Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.
- ⁸³ Там само. – Спр. А.Ніколаєва – 02. – Арк. 41. Записано автором у с. Лобачів Володарського р-ну Київської обл. від Семеник В.С., переселенки з с. Черевач Чорнобильського р-ну Київської обл.
- ⁸⁴ Записано автором від Рекути Н.І. 12.05.2012 р. у с. Шарівка Валківського р-ну Харківської обл.
- ⁸⁵ Записано автором від Наумович С.І. у вересні 2010 р. у с. Карпилівка Рокитнівського р-ну Рівненської обл.
- ⁸⁶ Записано автором від Рекути Н.І. 12.05.2012 р. у с. Шарівка Валківського р-ну Харківської обл.

⁸⁷ Архів ДНЦЗКСТК. – Спр. А.Ніколаєва – 04. – Арк. 11. Записано автором від Воробей О.В. у с. Локниця Зарічненського р-ну Рівненської обл.

⁸⁸ Записано автором від мешканки м. Харків 28.10.2006 р. у потязі Харків-Київ.

⁸⁹ Записано автором від Рекути Н.І. 12.05.2012 р. у с. Шарівка Валківського р-ну Харківської обл.

⁹⁰ Архів ДНЦЗКСТК. – Спр. А.Ніколаєва – 07. – Арк. 36. Записано автором від Миколайчика М.І. у с. Кухітська Воля Зарічненського р-ну Рівненської обл.

В статье рассматриваются особенности символической защиты от сглаза (превентивные меры). Кроме того, автор на основе полевых этнографических материалов, анализирует происхождение "плохих глаз" и их место в жизни православных украинцев.

Ключевые слова: апомропей, оберег, сглаз, "плохие глаза".

The article deals with the specific features of symbolic defense from whammy. The author analyzes origin of the "evil eyes" and the place of this belief in the life of orthodox Ukrainians. This analysis is based on the field ethnographical materials.

Keywords: apotropaic, talisman, whammy, the evil eyes.